

А.М. Наточій
**ГУМАНІСТИЧНА ПЕДАГОГІКА
В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК
ОСНОВА
ПРОЕКТУВАННЯ РОЗВИТКУ
ДИТЯЧОЇ ОСОБИСТОСТІ**

Видатному педагогу-гуманісту ХХ століття, Герою Соціалістичної праці, лауреату Державної премії УРСР, члену-кореспонденту АПН СРСР, заслуженому вчителю УРСР 28 вересня 2008 року виповнюється 90 років від дня народження.

І хоча його полум'яне серце перестало битися вже понад три десятиліття (2 вересня 1970), та для надзвичайно багатой педагогічної спадщини Василя Олександровича саме тепер, в умовах відродження і розбудови державної самостійності України, настали найсприятливіші можливості для творчого впровадження.

Світова педагогічна наука, в тому числі й України, переживає своєрідний період інтенсивного вивчення, осмислення творчої спадщини Василя Сухомлинського.

Стрижнем багатогранної педагогічної і наукової спадщини В.О.Сухомлинського є ідея гуманізму. За справедливим зауваженням академіка О.Я. Савченко «Василь Олександрович увібрав у свою творчість не лише гуманістичні ідеали великих попередників (В.да-Фельтре, М.Монтень, Ф.Рабле, Я.Коменський, Й.Песталоцці, А.Дістервег, К.Ушинський, М.Пирогов, Л.Толстой, С.Русова, С.Шацький, В.Сорока-Росинський, Н.Попова), а й традиції української народної педагогіки плекання дитини в родині, громаді і розробив педагогічну концепцію, яка має

загальнолюдський характер, спирається на об'єктивні закони та закономірності» [1, с. 99].

Метою статті є обґрунтування актуальності філософських і психологічних засад педагогіки В.О. Сухомлинського в контексті проблем виховання дітей і молоді на сучасному етапі.

У процесах модернізації освітнього простору в сучасній Україні незаперечного значення набуває потреба досягти більш високої якості шкільної освіти розгорнути її в інтересах розвитку здібностей обдарувань кожної дитини. На філософському рівні найвиразнішою ознакою цілей нової освіти є її гуманістична спрямованість: дитина як головна педагогічна цінність і вчитель, здатний до її виховання та соціалізації.

Взірцем гуманістичної виховної системи в Україні стала Павлівська середня школа, директором якої був великий педагог-гуманіст В.О. Сухомлинський. У цій школі панувала атмосфера доброти, довіри до дітей, співробітництва дітей і дорослих, надання вихованцям можливості вибору вчинків та відповідальності за свій вибір, створення умов для індивідуального розвитку кожної особистості. Звернення до основних ідей В.О.Сухомлинського.

•Філософія гуманістичного виховання

У своїй педагогічній практиці В.О. Сухомлинський відстоював головну філософську ідею свого життя: гуманне суспільство можуть створити лише мудрі гуманні люди, а таких людей може виховати лише гуманізм. Він писав: «По суті

виховання є тривалою багаторічною підготовкою маленької людини до усвідомлення істини: людина – найвища цінність...» [4; т. 2, с. 184].

Гуманістичне кредо педагогіки В.О. Сухомлинського переконливо розкривають такі його концептуально-методологічні положення:

•«... У природі немає дитини безталанної, ні на що не здатної. Кожному можна дати щастя творення, кожного треба вивести в люди!

Це перший наріжний камінь моєї педагогічної системи – якби не він, система виявилася б паперовим картковим будиночком...

•Серед вогників інтелектуальної культури, які сяють навколо школяра, вчитель мусить бути найяскравішим вогником!

Це другий наріжний камінь моєї педагогічної системи.

•Чутливість духовного світу вихованця вимагає великої тонкості засобів виховного впливу.

Це третій наріжний камінь моєї педагогічної системи» [2, с. 88-90].

Видатний педагог розробив своєрідну філософію дитячого щастя. Її основою служить ідея про те, що кожна дитина має свою вершину і завдання вихователів – допомогти їй досягнути. Василь Олександрович писав : «Головний принцип, якого я завжди дотримувався у вихованні, можна сформулювати так: діти повинні відчувати поруч з собою людину, вміти керувати своїми бажаннями так, щоб їхні радощі не здобувалися за рахунок горя, тривоги, прикростей інших людей. Увесь зміст виховання в дитинстві полягає, напевне, у тому, щоб діти пізнали розумом і серцем,

що щастя не можна одержати в спадщину, що його треба творити силами своєї душі» [5]. Отже, В.О. Сухомлинський розглядає процес виховання як творення щастя для кожної дитини: «Виховання полягає у тому, щоб уміло, розумно, тонко, мудро, сердечно доторкнутися до кожної з тисяч граней, знайти ту, котра, коли її як діамант шліфувати, засяє неповторним сяйвом людського таланту, а це сяйво принесе людині особисте щастя. Відкрити у кожній людині її, лише її неповторну грань – у цьому мистецтво виховання» [3, с. 91]. Найголовнішою рисою педагогічної культури вчителя він визначає «вміння педагога відчувати духовний світ кожної дитини, здатність приділити їй стільки уваги й духовних сил, скільки потрібно для того, щоб дитина відчула, що про неї не забувають, її горе, її образи й страждання поділяють» [5, с. 167]. Ось чому у книзі «Сто порад учителеві» видатний педагог констатує: «Учительська професія – це людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється» [4; т. 2, с. 421].

В.О.Сухомлинський вважав великою вадою те, що в навчальних планах шкіл та вузів відсутній основний предмет – людинознавство: «Людинознавством має бути пройнята вся навчально-виховна робота школи і вузу» [4, т. 5, с. 392].

Розробляючи систему гуманістичного виховання, Василь Олександрович показав велике значення й ефективність методу створення спеціальних педагогічних ситуацій. Виховна суть педагогічної ситуації полягає в тому, що в її

основі лежить конкретна практична діяльність вихованця у реальних життєвих умовах, коли необхідно зробити моральний вибір, виявити власні людські якості.

Гуманістичне виховання видатний гуманіст розглядав передусім як виховання емоційно-естетичне, витонченості і краси почуттів, вразливої натури, чуйного і делікатного світу школяра.

• *Ідея свободи і відповідності.*

Дитина у В.О.Сухомлинського – це самодіяльна, незалежна особистість, котра висловлює в різноманітній діяльності свою особисту людську сутність.

Василь Олександрович вважав, що дитина повинна стати тим, ким бажає, але, насамперед, вона має стати Людиною. Педагог розглянув гуманістичний ідеал людини – як такої, що живе в гармонії з природою, з іншими людьми і суспільством. Він вважав, що розвиваючи й формуючи бажання, почуття й потреби дитини (концепція «культури бажань»), учитель формує таким чином особистість, яка піддається виховному впливові, сама своїм особистим волевиявленням створює моральний закон для себе і тим самим (в етимологічному сенсі) стає автономною, але тісно пов'язаною з людьми законами моральності. Специфіка такого підходу полягала в тому, що автономність особистості, як певна «свобода», асоціюється у Сухомлинського з відповідальністю, обов'язком, необхідністю, повинністю. Він пише: «моральна свобода – велике людське багатство... Але це багатство стає благом, якщо людина усвідомить себе як частинку колективу,

суспільства, народу, розуміє спільні для всіх людей інтереси й потреби, підкоряється власному почуттю обов'язку і на основі особистого розсуду, особистого бажання, особистої волі робить так, як вважає за потрібне колектив, суспільство, народ» [4; т. 2, с. 266].

Важливим аспектом діяльності Сухомлинського є проблема ідеалу виховного середовища, яке формує передумови й умови для одержання учнями свободи й самостійності. У Павліського гуманіста, мова йде не лише про школу, а й сім'ю, вулицю, про все середовище, що оточує дитину. Тут завдання вихователя – організація визначної педагогічної форми діяльності, яка допомагає індивіду у самовираженні. Головні напрямки цієї діяльності – серце, розум, рука.

Отже, В.О.Сухомлинський розвивав ідею свободи як можливість самоуправління, самореалізації дитини; для нього свобода – це вибір творчості, творення свого життя, його стилю.

3. Етнопедагогічні основи виховання

Сьогодні, як і епохальна значимість педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського не може бути осягнена інакше, ніж з погляду її зв'язку з народом у контексті системного відображення в ній національної культури, всього духовного багатства народу. Спираючись на багатовіковий фундамент народної філософської мудрості і теоретично обґрунтовуючи методологічні засади створеної ним педагогічної системи славетний педагог, у відповідності з визначною рисою українського етносу, поклав в основу сприйняття, оцінки і

перетворення педагогічної дійсності і особливо виховної практики слово вихователя. «Я вірю в могутню безмежну силу слова вихователя, – підкреслює Василь Олександрович. – Слово – найтонший і найгостріший інструмент, яким ми, вчителі, повинні вміло доторкатися до сердець наших вихованців... Виховання словом найскладніше і найважче з усього, що є в педагогіці» □4; В. 2, А. 151 □.

Слово в педагогічній системі В.О. Сухомлинського є не тільки засобом спілкування. Його функціональна палітра набагато ширша і глибша. В слові мають бути втілені, на думку видатного педагога, норми й правила, істини й принципи, на основі яких твориться людська вихованість. Такими нормами і правилами, істинами й принципами в педагогічній концепції В.О.Сухомлинського виступають загальнолюдські етичні цінності.

Кожен народ, за Сухомлинським, виробляє свою систему етичних цінностей, яка гармонує з сукупністю загальнолюдських етичних цінностей, збагачує їх і збагачується сама. Український етнос виробив своєрідну і неповторну систему етичних цінностей, яка найповніше відображає його менталітет, особливості самосвідомості, національного характеру і темпераменту.

4. Проблема виховання «в колективі і через колектив»

Тільки сьогодні стає зрозумілою та мужність і наукова сміливість, яку виявив В.О.Сухомлинський, коли фактично виступив проти непорушного в педагогічній теорії і практиці тлумачення принципу виховання «в колективі і через колектив». Розвиваючи

гуманістичну сутність педагогіки А.С.Макаренка, він найголовнішим принципом життя виховуючого колективу проголосив розвиток гуманістичних взаємин між дітьми, створення здорової духовної спільності разом з повагою до кожної особистості, її неповторності та індивідуальних особливостей. Найголовніше в колективному вихованні Василь Олександрович вбачав у взаємному духовному збагаченні дітей, культивування турботи про кожного члена колективу: «Доброзичливість, розумна доброта – ось, що має бути сферою життя дитячого колективу, головним тонусом взаємовідносин педагога і дітей» □4; В. 2, А. 432 □.

У створеній В.О.Сухомлинським системі виховання стосунків між особою і колективом важливе місце займає спільна діяльність сім'ї та школи. Зокрема, у своїй праці «Павлиська середня школа» педагог зазначає: «Найбільш повноцінне суспільне виховання – це, як відомо, шкільно-сімейне. Сім'я з її взаєминами між дітьми і батьками – перша школа інтелектуального, морального, естетичного і фізичного виховання. Духовне і морально-естетичне багатство сімейного життя – найважливіша умова успішного виховання дитини і в домашніх умовах, і в дитячому садку, і в школі» □4; В. 4, А. 12 □.

Отже, для В.О.Сухомлинського колектив – це не просто жорстка організаційна структура. Не може бути мови про колектив без турботливого й чуйного ставлення дитини до дитини.

5. Дидактична система

Розвиваючи і поглиблюючи ідеї гуманної педагогіки Ж.Руссо, К.Ушинського, Я.Корчака,

психологів Ж.Піаже і Л.Виготського, В.О.Сухомлинський блискуче заінтегрував психологічні й педагогічні знання про взаємозв'язок навчання і розвитку й зробив важливий внесок у найскладнішу галузь дидактики – теорію і практику розвивального навчання. «Розумове виховання, – писав він – необхідне людині не тільки для праці, а й для повноти духовного життя. Уміти творчо мислити, бути розумним повинен і майбутній математик, і майбутній тракторист. Розум повинен давати щастя насолоди культурними й естетичними цінностями. Справжнє розумове виховання орієнтує людину на життя в усій його складності, в усьому його багатстві» [4; В. 1, А. 92].

Розвиваючи теорію активного самостійного учіння дітей, В.О.Сухомлинський поєднував свою теорію з конкретними пошуками методик, які цілеспрямовано формують розум дитини. Це особливо простежується у працях «Серце віддаю дітям», «Павлівська середня школа», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», «Сто порад вчителю», «Розмова з молодим директором школи», «Гармонія трьох начал» та ін.

Основоположними ідеями його дидактико-методичної системи навчання і розвитку дітей є такі:

утвердження гуманістичних, культуротворчих функцій освіти; цілеспрямований розвиток позитивної мотивації учіння; розкриття шляхів оволодіння школярами повноцінною навчальною діяльністю; широке залучення національної культури, особливо мистецтва для реалізації ідей розвивального навчання; стимулювання учнівського самопізнання, самовиховання і самонавчання.

Таким чином, В.О. Сухомлинський поглибив, розширив і збагатив теорію і практику розвивального навчання у всіх його виявах: визначення мети, функцій, розкритті дидактичних і методичних засобів розвитку дитини на різних вікових етапах. Один з розділів книги «Серце віддаю дітям» має назву «Дайте дитині радість пізнання». Світлом цього закликую проїнята вся дидактична система видатного педагога який може бути епіграфом творення української школи в умовах сьогодення.

6. Погляди на місію вчителя

По-особливому В.О.Сухомлинський визначив місію вчительської професії. У своїх працях «Народний вчитель», «Сто порад вчителю», «Етика взаємовідносин в педагогічному колективі», «Залежить від нас», «Суспільство та вчитель», «Лист про педагогічну етику» та інші він розглядає питання про педагогічне покликання, особистісні якості і професіоналізм людини, яка стає педагогом. Серед провідних якостей і властивостей педагога Василь Олександрович відмічає: безмежну віру в людину, співпрацю серця і розуму, віру в силу виховання, позитивне емоційне ставлення до

учнів, тактовність, розважливність, сердечність, розумну вимогливість до себе і дітей. Для вчителя важливим є фізичне здоров'я, добре психічне самопочуття, почуття гумору. Кожний вчитель є одночасно вихователем, знання яке він передає, – інтегральна частина його особистості. Педагог має розвивати в себе мотивацію і здатність до самоосвіти, сформувані в учнів уміння самостійно здобувати знання і планувати інтелектуальну працю. Вчитель повинен з перших кроків своєї праці поповнювати свою бібліотеку, поглиблювати свої наукові, педагогічні і психологічні знання.

Вся творча спадщина В.О.Сухомлинського - це справжня гуманістична галактика, прекрасний і світлий храм Дитино – і Людинолюбства. Особливо вражає непохитність педагогічної віри видатного педагога в кожную реальну дитину. У любові до дітей він ніколи не вбачав якоїсь жертвовності. «Віддаючи у любові – ми збагачуємось духовно; Що віддав – твоє, що заховаєш – загублено навіки», любив повторювати Добротворець Сухомлинський.

Аналіз педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського дає змогу нам виокремити такі гуманістичні цінності, якими повинен керуватися вчитель у процесі педагогічної взаємодії з дітьми:

- *Педагогічний гуманізм* (полягає у «прийнятті всіх вихованців, довірі до них, повазі до їх особистості і гідності»);

- *Емпатійне розуміння вихованців*, як передбачає прагнення і вміння «відчувати іншого, як

самого себе», розуміти внутрішній світ своїх підопічних;

- *Співробітництво* – установка на довірливе, відкрите спілкування з дітьми, забезпечення їм «ролі активного діяча» у різних видах діяльності;

- *Діалогізм* – уміння вести міжособистісний діалог на основі рівноправства, взаємної поваги і довіри, взаєморозуміння, співтворчості;

- *Особистісна позиція педагога та його здатність до творчого самовираження*, яка дозволяє йому постати перед своїми вихованцями особистістю, яка має свою думку і яка відкрита у вираженні своїх почуттів та емоцій.

Саме ці компоненти гуманістичної педагогіки В.О.Сухомлинського були покладені нами в основу моделювання розвитку особистості підлітка в умовах загальноосвітньої школи-інтернату. Були виділені наступні напрями виховання підлітків, як активних та ініціативних творчих особистостей, які свідомо братимуть участь у перетворенні навколишнього життя для власного щастя і щастя інших людей:

- *Продуктування моральних норм, ухвалених усіма суб'єктами освітньої діяльності;*

- *Організація різноманітних видів діяльності підлітків;*

- *Створення для вихованців ситуацій морального вибору та визначення моральної позиції;*

- *Створення такої моделі колективу, де домінантою виступає не «Ми», а автономне «Я»;*

- *Визначення умов залучення підлітка до колективу з*

унеможливленням травмування його особистості;

- Виділення спеціальних «відчинених» просторів, де вихованець міг би побути поза колективом;

- Формування в підлітків вміння перебувати на самоті.

Наші дослідження свідчать, що створення гуманістичної виховної системи на засадах антропоцентричної педагогіки В.О.Сухомлинського – це оптимальний варіант організації життєдіяльності вихованців загальноосвітньої школи-інтернату.

ЛІТЕРАТУРА

- *Савченко О.Я.* Гуманізм дидактики В.О. Сухомлинського / Наука і освіта. – 2001. – № 5.

- *Сухомлинський В.О.* Моя педагогічна система // Рад. школа. – 1988. – № 6.

- *Сухомлинский В.А.* Что такое добро и зло // Сводное воспитание: Педагогический альманах. – Вып. 3. – М., 1993.

- *Сухомлинський В.О.* Вибр. тв.: В 5 т. – К., 1977.

- Учительская газета. – 1984. – 4 сентября.

Подано до редакції 23.05.08

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена вопросам создания воспитательной системы в учебном заведении на основе гуманных идей В.О. Сухомлинского

SUMMARY

The article is devoted to the problem of creating educative system in educational institute on the base of V.O. Suhomlinsky's humanistic ideas.